

IV° французько–українська археологічна конференція  
IV° colloque franco-ukrainien d'archéologie  
« *L'ART GEOMETRIQUE DE LA PREHISTOIRE A NOS JOURS* »  
«ГЕОМЕТРИЧНЕ МИСТЕЦТВО ВІД ПРЕІСТОРИЇ ДО СУЧАСНОСТІ»  
Kiev, avril 2015

**ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ГЕОМЕТРИЧНОГО ОРНАМЕНТУ  
В МИСТЕЦТВІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТИЛЮ УКРАЇНИ  
КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ. СТ.**

**Зоя Чегусова**

н. с. ІМФЕ НАН України,  
заслужений діяч мистецтв України,  
лауреат Національної премії України  
імені Тараса Шевченка

Розмаїття традиційних мотивів прадавнього геометричного орнаменту, що отримало поширення у творах митців сучасного професійного декоративного мистецтва України – є цікавим об'єктом мистецтвознавчого дослідження. На зламі ХХ-ХХІ ст. ст. у цій царині спостерігаємо особливе зацікавлення художників у творчому переосмисленні давнього геометричного орнаменту разом з посиленням інтересу до преісторичного, так званого «мистецтва першоелементів», «мистецтва елементарних стихій». І цей процес, зауважимо, охоплює не тільки декоративне, а й усе візуальне мистецтво доби Незалежності України, де в період 1990-х –2000-х рр. розвивається цілий мистецький напрям під умовною назвою «археологічний авангард», дослідження якого, вважаю, може бути темою ще однієї спільної археологічно-мистецтвознавчої конференції.

В контексті ж проблематики даної конференції варто було б дослідити кожний з видів українського декоративного мистецтва означеного періоду, де геометричний орнамент постійно розвивається, при чому в доволі самобутніх

проявах. У першу чергу це стосується професійної художньої кераміки, скла, металу. Проте, віддаємо перевагу, в першу чергу, художньому текстилю – одному з найпотужніших видів сучасного українського декоративного мистецтва, що об'єднує такі його різновиди як гобелен ручного ткання, ліжникарство, розпис на тканині, вишивка, аплікація, вибійка, експериментальний текстиль.

В цих матеріалах і техніках художниками найбільше і найчастіше використовуються прадавні геометричні орнаменти – особливо ті, що є традиційними для українського народного ткацтва, писанки, вишивки. Але, хочу наголосити, що дану розвідку присвячено аж ніяк не вивченню декору тих чи інших виробів ужиткового мистецтва. Першорядну увагу приділено особливостям характеру геометрично-орнаментальних композицій, точніше геометричних абстракцій, які складають основу сучасних, зазвичай масштабних за розмірами нефігуративних гобеленів, ліжників, декоративних панно в техніці розпису на тканині, тобто авторських рукотворних виробів, розрахованих на інтер'єрне, виставкове, музейне середовище.

Саме вони є характерними прикладами новітнього трактування прадавніх геометричних мотивів – зокрема таких, як ромб, зигзаг, меандр, трикутник, квадрат, спіраль, коло тощо, які, насправді, включаються митцями у їх витвори не в первісному, а в значно трансформованому вигляді. Це, запозичуючи музикальну термінологію, є певні «орнаментальні ремікси», що, між тим, вражають оригінальністю своїх лінійно-колірних поєднань і розмаїттям гранично умовних узагальнених геометричних зображень, наповнених давніми символами і знаками.

Окрім цього геометрично-орнаментальні твори художнього текстилю, дають, з моєї точки зору, найбільш чітке розуміння характерологічних відмінностей народного мистецтва і новітнього професійного мистецтва, що у межах проблематики даного дослідження, гадаю, є одним з найсуттєвіших моментів. І хоча українські митці-професіонали незмінно зберігають зв'язок з історичними національними традиціями, вони, на відміну від народних

майстрів, спираються у своїй творчості на академічну художню освіту, яку в Україні здобувають в таких спеціалізованих вишах, як Львівська національна академія мистецтв, Київський державний інститут декоративно-прикладного мистецтва і дизайну ім. М. Бойчука, Харківська державна академія дизайну і мистецтв тощо.

Нагадаємо, що основний механізм дії народного мистецтва полягає в його традиційності на відміну від мистецтва професіонального, в якому велику роль відіграє передусім новаційність і креативність пошуків. В народному ж мистецтві, навпаки, головним і визначальним є наслідування творчих принципів, вироблених майстрами протягом багатьох віків: вони століттями відбирали лише найдоцільніше і найприкметніше як в орнаментиці, так і у формотворенні. Усе випадкове, що сприймалося лише окремими індивідами, відкидалось, а утримувалось найтипівіше, що визнавалось усіма.

Це пояснюється передусім колективністю народної творчості. Найвдаліші орнаментальні мотиви, композиційні і колірні рішення ставали улюбленими, підхоплювались іншими, входили в загальний здобуток досягнень колективу, перетворюючись на традицію. У багаторазовому повторенні йшов процес удосконалення. Саме завдяки традиції зберігається спадкоємність поколінь, їх неперервний зв'язок. Якщо в народному мистецтві визначальним залишається неухильне слідування традиціям і певним канонам, які формувались протягом віків, то в професійному мистецтві, цінується, передусім, новаторство і неповторна індивідуальність митця **(Чегусова, 2005. с. 190).**

Загальноприйнятним вважається те, що народний майстер не повинен виходити за межі традиційної системи бачення (він має спиратися на досвід і художній рівень майстрів, що працювали до нього в його осередку). Водночас для художника-професіонала це неможливо: повтор чи копіювання призводять до епігонства, позбавляють його можливості сказати своє нове мистецьке слово. Тому у творах професіонального декоративного мистецтва

основними критеріями залишаються оригінальність образно-пластичного рішення, докорінно новий підхід до матеріалу, авторські творчі відкриття **(Чегусова, 2005. с. 190).**

Досліджуючи специфіку застосування геометричних зображень в професійному художньому текстилі на зламі ХХ-ХХІ ст. ст., виникають природні питання: у чому секрет стійкості прадавніх геометричних мотивів, хоча вони значною мірою переосмислюються і трансформуються художниками-професіоналами? Чому давні мотиви геометричного орнаменту світового мистецтва є, по-суті, невмирущими, залишаючись такими ж актуальними і затребуваними, як в сивій давнині? І чому геометричний орнамент є такою ж ідеальною формою мистецького вислову для сучасного художника, як і для наших пращурів?

Частково відповіді на ці запитання можливо знайти в наукових концепціях відомого німецького історика мистецтв і теоретика Вільгельма Воррінгера (1881 - 1965) і англійського теоретика мистецтва Герберта Ріда (1916 р. н.). Потяг до геометричних абстрактних зображень за Воррінгером виникав через почуття страху перед простором, що змушувало давніх людей в якості психологічного захисту створювати форми, які б підкорялися законам геометрії – тобто орнаментальні. Вони їм здавалися гармонійними та стабільними, позбавленими життя і, відповідно, страху перед ним, реальне (реалістичне) заміщувалося деяким геометризаним порядком форм. **(Янішевська, 2014, с. 165)**

А Герберт Рід, посилаючись на концепцію Воррінгера, справедливо вважає, що у сучасному житті теж з'являються умови, які викликають до життя духовний стан, подібний до стану давньої людини, що сприяє відкиданню образів реального світу і творенню геометричних композицій. **(Янішевська, 2014, с. 165).**

Ці ідеї дійсно свідомо і підсвідомо розвиваються сучасними художниками. Але, ключ до їх «зачарування» геометричною орнаментикою вважаю в іншому. Більш ретельне вивчення даної наукової проблеми робить

очевидним, що традиційний геометричний орнамент сприймається сучасними митцями перш за все як естетська досконалість і мистецька краса, проте у більшості випадків губиться сакральний зміст, магічне значення давніх знаків-символів. Але головне бачимо в тому, що традиційний геометричний орнамент дає митцям глибинне усвідомлення первинних складових художньої мови, а це значно облегшує їм пошуки сучасного національного стилю, який в добу глобалізації є важливим завданням усього новітнього українського мистецтва.

Пошуки сучасного національного стилю через невмирущі геометричні мотиви праслов'янського мистецтва найяскравіше ілюструють, на мій погляд, роботи представників славетної львівської школи художнього текстилю – вихованців різних генерацій Львівського інституту прикладного і декоративного мистецтва – нині Національної львівської академії мистецтв, які живуть і працюють в різних містах України.

Львівська школа дає глибоке осмислення надбань вітчизняного і світового мистецтва. Здобуваючи освіту на відділі художнього текстилю цього вишу, художники отримують, окрім фахових знань, глибоке розуміння основ народного мистецтва, зокрема килимарства. Створюючи орнаментальні мотиви, народні майстри Західної України незмінно надихались її чудовою природою. Гірський ландшафт підказував західноукраїнським майстрам геометричні композиції орнаментів. Тому в основі образотворчості львівського текстилю є характерне геометризоване начало, яскравим прикладом чого є твори О. Риботицької (Львів), зокрема її гобелен «Очікування» (1991 р.) з умовним краєвидом Карпат. Характерно, що зображені художницею природні форми карпатських гір, скель, лісів в процесі ручного ткання гобелену пройшли складний процес перетворення реальних форм на геометричну абстракцію.

У стилізованих геометрично-абстрактних композиціях гобеленів, ліжників, розписних панно годованців львівської школи художнього текстилю талановито передається характерне для українців поетичне

світовідчуття, що відчуваємо і в ліжниках одного з фундаторів вітчизняної національної школи художнього текстилю, народного художника України Л. Жоголь (1930-2015. Київ). Відомий в Україні і за кордоном майстер гобелену Л. Жоголь, перебуваючи в 1970-х рр. в Карпатах, була вражена ліжниками славетного осередку народних майстрів Яворова. Під їх впливом вона створила свою авторську серію ліжників, використовуючи в їх композиціях традиційні для геометричної орнаментики мотиви трикутників і ромбів. Проте як високопрофесійний художник зі своєю добре пізнаваною творчою манерою пішла своїм шляхом. Яскравим прикладом цього є ліжник Л. Жоголь «Осінні Карпати» (1980 р.), який за своїм образним вирішенням більше нагадує асоціативний гобелен, де умовно відтворено осінні золотаво-вохристі полонини карпатських гір (**Придатко, 2008. с. 88**).

Красою карпатських краєвидів не раз надихалась і Г. Забашта (Київ). З найстаріших лінійних орнаментів-знаків і символів води, дощу, землі, якими є лінія, смуга, безкінечник, зигзаг, хвиля нею вибудовано виразну горизонтально видовжену композицію ліжника «Гори і вода» (2001 р.), що вирізняється своєю рафінованою естетикою мінімалізму і довершеністю виконання.

Майстри гобелену все частіше звертаються до першоджерел українського мистецтва, до його інформаційних глибин, що органічно поєднуються із сучасним художнім мисленням. «Пошуком своїх архетипів», поєднанням образів і форм прадавнини із сучасністю завжди вирізняються гобелени О. Парути-Вітрук (Львів), як, наприклад, її гобелен «Залишки інформації» (2013 р.), виконаний в традиційній для народного килимарства техніці ремізного ткацтва. Завдяки додатковому включенню нею стібків вишивки, гобелен ніби помережаний магічними знаками писанкових орнаментів: «сорок-клинців», «сорок гілок» - знаків поганських ритуалів, або священних чисел, а також мотивів грабельків, гребінців.

Не менш ніж українські майстри ткацтва захоплені геометричною орнаментикою і українські художники-текстильники, які працюють в ділянці

розпису на тканині. Шляхом творчого використання давніх геометричних орнаментів-знаків, зокрема спірального орнаменту – символічного зображення руху сонячного світла, вибудовує оригінальну текстильну пластику Л. Нагорна (Київ) в композиції «Сонце» із серії «Трипільська сорочка» (1998 р.).

Серед геометрично-орнаментальних зображень, яким віддають перевагу нові покоління українських художників текстилю і якими вони намагаються висловлювати сутність української ментальності, є древній і універсальний символ Дерева життя. У його нескінченному і циклічному відродженні Н. Дяченко-Забашта (Київ) бачить, як і наші предки, джерело життя і плідності, а також джерело знання і мудрості. В її панно «Крізь віки» (1994 р.) рефреном звучить мотив меандра – один з найулюбленіших в сучасному текстилі.

Мандруючи національною «архепамятю», львівські текстильниці варіюють мотив меандру в багатьох своїх геометрично-абстрактних композиціях. Це наприклад М. Суханя (панно «Лінія дощу. 1999 р.), Л. Квасниця-Амбіцька (гобелен «Химера».1993 р.), З. Шульга (гобелен «Забуті береги». 1990 р.),

Розуміння того, що живий розвиток мистецтва і будь-яке новаторство не можуть існувати без історичного коріння є свідомим і програмним у творчості О. Риботицької, що відчувається в її гобелені «Вічний мотив» (1993 р. Вовна, ручне ткання), побудованому на традиційній геометричній орнаментиці народної писанки, яку складають зірчасті, хрестовидні, ромбовидні мотиви.

В сучасному авторському текстилі, для якого є характерним новаторське формотворення, актуальними залишаються геометричні мотиви і образи праслов'ян, що співвідносились з космосом, були земними і небесними символами-знаками, сповненими глибокого сакрального змісту. Так українські митці незмінно використовують такі давні символи, як коло – символ абсолютної завершеності в дохристиянському культі сонця; символ

вічності, бо у кола немає ні початку, ні кінця (Н. Борисенко. Гобелен «Коло». 2011 р.); ромб – орнаментальний мотив, який ще в епоху неоліту став ідеограмою родючості і плодючості на землі (Л. Жоголь. Ліжник «Червоні ромби». 1975 р.); квадрат – знак матеріального світу, що складається з чотирьох стихій, відповідних чотирьом сторонам світу (В. Ганкевич. Гобелен «Квадрат». 2006 р.); спіраль, як знак зародження нового життя (Л. Нагорна. Шалик «Трипільські спіралі». 2003 р.) тощо.

Водночас очевидно, що, з одного боку, для професійних митців геометричний орнамент – є найважливішим інструментарієм моделювання образів нової – суб'єктивної реальності, який допомагає уявити те, що недоступне у дійсності. Але, з іншого боку, визнаємо, що у творах сучасних митців семантика давніх символів здебільшого втрачається, і частіше вони виступають лише як виразні орнаментальні мотиви. Свідченням цьому певною мірою є ліжник Н. Дяченко-Забашти «Забавки» (2003 р.), в якому мисткиня скоріше «грає», «бавиться» з зображенням найдавніших геометричних мотивів писанки – такими знаками як точка, кружок, безкінечник, павучок тощо.

Багато майстрів гобелену в означений період вражають розмаїттям в ручному тканні «геометричної абстракції», образність якої базується виключно на кольорі, формі, лінії чи фактурі. Можна засвідчити відхід багатьох художників текстилю на зламі ХХ-ХХІ ст. ст. у сферу гранично відсторонених геометричних композицій в традиціях класичного модернізму.

Результати даного дослідження дозволяють стверджувати, що на зламі ХХ – ХХІ ст. ст. українські художники все глибше осягають безмежні виражальні можливості прадавнього геометричного орнаменту, основи його художньо-формальної організації на площині. Вищезгадані мистецькі твори, що наповнені гармонійним сполученням архаїчності та новаторства, свідчать про приналежність наших митців до українського культурного коду, про їх закоріненість у глибини національної культури. Так застосування різних форм давньоукраїнського геометричного орнаменту в художньому текстилі,



як і загалом в сучасному професійному декоративному мистецтві України залишається актуальною мистецькою практикою. Глобалізація, як це не парадоксально, підштовхнула українських художників до використання національно самобутніх засобів художньої виразності, завдячуючи чому українське мистецтво не розчиняється в світовому арт-просторі.

## **БІБЛІОГРАФІЯ**

1. Придатко Т. На шляху творчих звершень (1930-1985) / Чегусова З. А., Кара-Васильєва Т. В., Придатко Т. О. Людмила Жоголь чарівниця художнього текстилю. – К.: Либідь, 2008. – 264 с.
2. Чегусова З. Полістилізм у професіональному декоративному мистецтві / Кара-Васильєва Т., Чегусова З. Декоративне мистецтво України ХХ століття. У пошуках «великого стилю». – К.: Либідь, 2005. – 280 с..
3. Янішевська Н. Геометрична абстракція як спосіб заперечення перетворення дійсності // Мистецтвознавчий автограф : Зб. наук праць кафедри історії і теорії мистецтва Львів. нац. акад. мистецтв. – Л.: ЛНАМ – Сполом, 2014. – Вип. 6-7. – С. 163-173.